

יוגוסלוויה

(Yugoslavia; Jugoslavja). עד תחילת שנות ה-90 מדינה בצפון-מערב חצי-האי הבלקני. היא התפרקה למדינות הבאות: בוסניה, הרצגובינה, סרביה, קרואטיה, מקדוניה, מונטנגרו וסלובניה. שטחה כ-250,000 קמ"ר. י' הוקמה ב-1918, אחרי מלחמת-העולם הראשונה. במרכז עמדה סרביה, שהיתה לפני-כן עצמאית, ואליה צורפו מונטנגרו, שאף היא היתה לפני-כן עצמאית, וכן מחוזות שלפני-כן היו חלק מאוסטריה-הונגריה ושבהם ישבו עמים דרום סלויים.

ערב מלחמת-העולם השנייה היו בי' כ-15.5 מיליון תושבים. 43% מהם היו סרבים, 34% - קרואטים, 7% - סלובנים, 7% - מקדונים, והשאר גרמנים, הונגרים, אלבנים, יהודים וצוענים. מבחינת ההשתייכות הדתית היו 49% מהתושבים נוצרים פרווסלויים, 37% - קתולים, 11% מוסלמים, כ-2% פרוטסטנטים וכ-0.5% - יהודים.

חוקת י' משנת 1922 קבעה, שהמדינה היא ריכוזית, ובראשה בית-המלוכה הסרבי קרג'ורג'ביץ'. למעשה השתלטה הקבוצה הגדולה ביותר, הסרבים, על שאר עמי י'. הדבר גרם מתיחות בלתי-פוסקת. עיקר ההתנגדות לשלטון הסרבים באה מקרב הקרואטים, שהיו הקבוצה השנייה בגודלה במדינה. הניגודים הוחרפו מאוד מחמת הפערים הכלכליים בין הצפון - קרואטיה וסלובניה - המפותח יחסית, לדרום הנחשל, וכן בשל מחלוקת הדתות בין הפרוסלויים ובין הקתולים, והשאיפות הלאומיות הסותרות על הסרבים - מזה, ושל הקרואטים והמקדונים - מזה. למאבקי פנים אלה נוספו לחצים מחוץ. הלחצים הללו באו תחילה מצד שכנותיה של י', איטליה והונגריה, שהיו להן שאיפות אירדנטיות על שטחים שבתחומה, ואחר-כך מצד גרמניה הנאצית, בדרכה לכיבוש אירופה.

בראשית 1929, לאחר רצח המנהיג הקרואטי סטיפן רדיץ' בעת ישיבת הפרלמנט, תפס המלך אלכסנדר את השלטון, וכוון רודנות בשלטונו. באוקטובר 1934 נרצח אלכסנדר במרסי בידי לאומנים מקדונים וקרואטים, בעת ביקור ממלכתי בצרפת. השלטון עבר לידי הנסיך פאוול, העוצר של יורש-העצר הקטין פטאר. פאוול נשען על מפקדי הצבא ועל מדינאים סרבים.

עד עלות היטלר לשלטון בגרמניה היתה י' חברה בברית ה'אנטנט הקטנה', עם רומניה וצ'כוסלובקיה, שהיתה קשורה בצרפת. במחצית השנייה של שנות ה-30, עם התעצמותה של גרמניה והשתלטותה על אוסטריה וצ'כוסלובקיה, חיפשה לה י' פטרונים חדשים. עד ראשית 1941 הצליחה י', בתמרונים פוליטיים, להתחמק מהצטרפות ל'ציר', ואולם, ב-25 במרס 1941 אולצה להצטרף אליו. כעבור יומיים התחוללה בבלגרד הפיכה צבאית פרו-מערבית, העוצר פאוול הודח, יורש-העצר פטאר הוכרז למלך, ונמנע מימוש ההסכם להצטרפות ל'ציר'.

כעבור שבוע וחצי, ב-6 באפריל 1941, פלשו ליי, הגרמנים ובעלי-בריתם – האיטלקים, ההונגרים והבולגרים – וב-18 באפריל נפסקה לחימתו של צבא יי.

היטלר החליט לחסל את יי כישות מדינית ולחלקה בין המשתתפות במערכה. גרמניה סיפחה את צפון-מזרח סלובניה וכוננה ממשל צבאי בסרביה; בולגריה סיפחה את מקדוניה, הונגריה – את איזור בצ'קה, מונטנגרו ורוב איזור החוף האדריאטי נמסרו לאיטליה, ובקרואטיה ובבוסניה והרצוגובינה הוקמה מדינה גרורה, 'המדינה הקרואטית העצמאית', ועליה השליטו הגרמנים והאיטלקים את תנועת אוסטשה.

יהודי יוגוסלוויה. במיפקד ב-1931, האחרון שנערך ביי לפני כיבושה, נמנו 73,000 יהודים. ב-1941 היה מספרם 80,000, ובכלל זה כ-4,000 פליטים מגרמניה, מאוסטריה ומארצות אחרות, וכן מומרים ואותם שלא רצו להתפקד כיהודים אך נחשבו ליהודים על-פי החקיקה האנטי-יהודית.

חלוקת יהודי יי על-פי אזורי הכיבוש השונים היתה כזאת:

האיזור	מספר היהודים ב-1941	נספו בשואה	שעור הנספים ב-%
קרואטיה סרביה (ובכלל זה בנט)	40,000	30,000	75
בצ'קה	16,000	15,000	90
מקדוניה	8,000	7,000	84
סך-הכול	80,000	66,000	88

ריכוזי היהודים העיקריים היו בבלגרד (כ-11,000 נפש), זגרב (כ-11,000 נפש), סריבו (כ-10,000 נפש) וכן באוסייק (Osijek), ביילובאר (Bjelovar), סקופיה (Skopje), ביטולה (Bitola; Bitolj; Mona-Stir) ועוד.

בחקלאות, ביערנות ובדיג עסקו 0.6% מהמועסקים היהודים (לעומת 76.3% בכלל האוכלוסייה); בתעשייה ובמלאכה 12.7% (לעומת 10.7%); במסחר, בכספים ובתחבורה 58.8% (לעומת 4%); בפקידות ובמקצועות חופשיים 11.6% (לעומת 4.6%); במקצועות אחרים 16.3% (לעומת 4.3%).

בדרך-כלל השתייכו יהודי יי למעמד הבינוני, מצבם הכלכלי היה טוב אך מעטים בלבד השתייכו לבעלי ההון הגדול, ופה ושם, בעיקר במקדוניה, היו קהילות עניות עד מאוד.

מבחינת המוצא העדתי היו כ-60% מיהודי יי ממוצא אשכנזי וכ-40% ספרדי. על אף הבדלי המוצא, השוני במנטליות, בחינוך המסורת ובכיוצא בהם, התגבשה יהדות יי זמן קצר לאחר

הקמת המדינה והיתה למקשה אחת. בשנות ה-20 צמחה שכבת מנהיגות צעירה והשתלטה על המוסדות היהודים, והכוח המניע שלה לא היה עדתי אלא אידיאולוגי ציוני. על מידת המיזוג הבין-עדתי יעיד הגידול המרשים בנישואין בין-עדתיים.

בראש יהדות י' עמד 'איגוד הקהילות', מוסד-גג של כול הקהילות בי' והוא ייצג את הציבור היהודי לפני השלטונות וריכז בידיה את הפעילות הכלל-ארצית. את רבה הראשי של י', ד"ר יצחק אלקלעי, מינו השלטונות לחבר הסנאט. יהדות י' נהנתה מיחס אוהד מצד הממשל, והרגישה עצמה בטוחה ומוגנת. הוקמה רשת עניפה של מוסדות סעד, חינוך, תרבות, ספורט ונוער. כאמור, עמדה הפעילות הציונית במרכז; תרומות למוסדות היישוב, מעורבות פוליטית, מועדוני תנועות נוער וכדומה.

עד עליית היטלר לשלטון היתה האנטישמיות בי' תופעה שולית למדי, נחלת חוגים לאומנים קלריקלים קתוליים (בקרואטיה) וקבוצות שוליים פרו פשיסטיות-פופוליסטיות, כגון מפלגת ה'זבור' (ZBOR) בסרביה. עם גבור הרדיפות האנטי יהודיות בגרמניה גברה גם פעילותם של האנטישמים היוגוסלבים למיניהם. במימון גרמני הופצו כתבי פלסטר בנוסח ד'ר שטימר', והופיעו עיתונים שנועדו בעיקר לתעמולה אנטישמית. ואולם, לא היה לכך הד גדול בציבור. הגל האנטישמי הגיע לשיאו בעיקר לאחר פרוץ המלחמה בספטמבר 1939 ועם גבור לחץ הגרמנים על י'. ממשלת י' סברה שחקיקת חוקים אנטי-יהודיים עשויה להפיס את דעתה של גרמניה. באוקטובר 1940 פורסמו שני חוקים אנטי-יהודיים, האחד קבע, נומרוס קלאוזוס ליהודים בבתי-ספר תיכוניים ובאוניברסיטאות, והשני אסר על היהודים מכירת דברי מזון מסויימים. על החוקים הללו נמתחה ביקורת חריפה בחוגי האינטלקטואלים ובציבור הסרבי. 'איגוד הקהילות' יצא למאבק גלוי נגדה, ובטאון יהדות השבועון 'ז'ידוב' (ZIDOV) פתח במתקפה נגד החוקים המפלים.

בשנים 1933-1941 היתה י' מקום מעבר לאלפי פליטים יהודים שנמלטו מרדיפות הנאצים בדרכם לארצות מיקלט. יהדות י' עשתה מאמץ כספי וארגוני גדול כדי לסייע לפליטים. מעריכים שכ-50,000 פליטים יהודים עברו בשנים ההן דרך י'. תרומתה הכספית של יהדות י' להחזקתם הגיעה לכ-750,000 דולר (בערכי 1941). יהדות י' השתתפה גם בתנועת ה'העפלה' במורד הדנובה שהתנהלה באותן שנים.

השמדת יהדות יוגוסלביה. חלוקת המדינה לאזורים שונים היא שקבעה את קצב ההשמדה, מועדה, אופן הוצאתה-לפועל והתגובות עליה. בכול איזור התנהלו העניינים על-פי תוכנית אחרת.

סרביה. הממשל הצבאי הגרמני בסרביה, שהיה במהותו ממשל טרור קיצוני, הוציא לפועל את השמדת יהודי האיזור במהירות וביסודיות מרובה. כבר בימים הראשונים אחרי הכיבוש הונהג רישום היהודים ונגזרו גזירות שונות, ובכללן הגבלות תנועה, פגיעות כלכליות, סימון

היהודים בסימני היכר ועוד. בחודשים הראשונים הועסקו רוב הגברים בעבודות כפייה. אחרי פרוץ המרד בסרביה ביולי 1941 נכלאו כול הגברים היהודים במחנות ריכוז. מרביתם (ובכללם הגברים באיזור באנאט) במחנה טופובסקה שופה (Topovske Supe) שבעיבורה של בלגרד, ואחרים במחנה בשבץ (Sabac) ובמחנה הצלב-האדום בניש (Niš). באוגוסט 1941 החלה רציחת הגברים במסגרת אמצעי התגמול על פגיעות תנועת המרי בגרמנים. עד נובמבר 1941 הוצאו להורג רוב הגברים. בתחילת דצמבר 1941 נכלאו הנשים והילדים במחנה הריכוז סמישטה ליד בלגרד. במרס 1942 הובאה לבלגרד משאית גז ובחודשי מרס-מאי נרצחו בה כ-8,000 נשים וילדים שנכלאו בסימישטה. בכך בא למעשה קץ יהדות סרביה. יחידות הצבא הגרמני רצחו את הגברים והנשים והילדים נרצחו במשאית גז. האחראים לכך היו ראשי הממשל הגרמני בסרביה הארלד טורנר, וילהלם פוקס, אמנואל שפר ואוגוסט מייסנר וכן מפקדי הצבא בבלקנים גנרל וילהלם ליסט וגנרל ולטר קונצה ומפקד הצבא הגרמני בסרביה גנרל פרנץ במה.

קרואטיה. (ובכללה בוסניה והרצוגובינה). כאמור היתה קרואטיה מדינה גרורה. כבר בימים הראשונים להקמתה פתחו ראשיה ברדיפת יהודים, כחלק מהגינוסייד שערכו בקרב מה שכינו 'יסודות זרים' – הסרבים (יותר ממיליון נפש) היהודים והצוענים. פגיעתם ביהודים היתה קשה מבסרבים ובאחרים, בשל חקיקה בנוסח חוקי נירנברג, שלא הותירה ליהודים פתח הימלטות חוקי, כגון התנצרות. בחודשים הראשונים נחקקו חוקים אנטי יהודים רבים והם בודדו את היהודים בתחומי הכלכלה והחברה וקבעו את סימונם החיצוני של יהודי קרואטיה. בסוף יוני 1941 החלו המעצרים הנרחבים. עד סוף שנת 1941 נכלאו במחנות כשני שלישים מיהודי קרואטיה, רובם נרצחו במחנה הריכוז הגדול יסנובץ' בידי האוסטשה. באוגוסט 1942 נשלחו כ-5,000 מיהודי קרואטיה לאושוויץ, בעקבות הסכם בין הקרואטים והגרמנים, ובמאי 1943 גורשו מזרחה עוד כ-2,000 נפש. רוב הניצולים מקרב יהודי קרואטיה נמלטו לאיזור הכיבוש האיטלקי.

מקדוניה. מקדוניה היתה בשלטון בולגריה. בסתיו 1942 החלו הרדיפות הקשות של היהודים שם, עם פירסום סדרת חוקים אנטי-יהודיים. בפברואר 1943 הסתיים המשא-ומתן בין ממשלת גרמניה לבולגריה לגירוש יהודי מקדוניה (ויהודים מאזורים אחרים) למחנות ההשמדה. ב-11 במרס 1943 נעצרו בעת ובעונה אחת כול יהודי מקדוניה בידי משטרת בולגריה, ונכלאו במחנה מעבר בסקופיה. בין 22 ל-29 במרס גורשו רוב העצורים למחנה ההשמדה טרבלינקה ושם נרצחו בתאי הגז. מספר הנרצחים היה 7,144 נפש. מיהדות מקדוניה שרדו פחות מ-1,000 נפש.

בצ'קה. איזור בצ'קה סופח להונגריה, ויהודי האיזור הוכפפו לחוק ההונגרי, ובכלל זה החקיקה האנטי-יהודית שקדמה לכיבוש והחקיקה שלאחריו.

הפגיעה הקשה הראשונה ביהודי האיזור התרחשה במסגרת מיבצע הרג והרס יזום המכונה 'הראציה (המצור) הגדול', שנערכה בימים 21-23 בינואר 1942. מפקדי הצבא וראשי המינהל במקום תבעו מהשלטונות בבודפשט לערוך באיזור פעולה ל'טיהור' מ'יסודות זרים בלתי מהימנים', הגדרה שכוונה בראש ובראשונה נגד יהודים, ובמידה קטנה יותר נגד התושבים הסרבים. 'הטיהור' נערך באווירה של אי-שקט מחמת המרד בסרביה נגד הגרמנים ופעולות העונשין שבעקבותיו. לאחר קבלת האישור מהדרגים העליונים, יצאו יחידות צבא, ז'נדרמריה ומשטרה למסע רצח וביזה, ושיאו טבח המוני ביהודי נובי סד, בירת המחוז. בפרעות נרצחו כ-1,300 נפש, מהם כ-900 יהודים. ההשתוללות הופסקה בהתערבותם של כמה מדינאים הונגרים. ראשי ה'מיבצע' הועמדו למשפט אך נמלטו לגרמניה לפני מתן גזר הדין.

רבים מהצעירים היהודים בבצ'קה גויסו לפלוגות 'שרות העבודה' במסגרת הצבא ההונגרי, והועסקו בעבודות קשות ובתנאים משפילים בחזית המזרח. חיסולה של יהדות בצ'קה נערך במסגרת חיסולה של יהדות הונגריה לאחר שהגרמנים כבשוה במרס 1944. תחילה רוכזו יהודי המחוז בשלושה מחנות: בבצ'קה טופולה (Bačka-Topolya), בבאיה (Baja) ובבצ'למש (Bacsalmás). בראשית מאי 1944 החלו השילוחים מזרחה וכעבור חודש נסתיימו. במהלכם גורשו לאושוויץ יותר מ-10,000 נפש, ושם נרצחו רובם.

הצלה. רוב הניצולים מקרב יהודי י' נמלטו לאיזור הכיבוש האיטלקי שבחוף האדריאטי. ממשלת איטליה, ראשי צבאה בי' ואנשי משרד החוץ האיטלקי גיבשו מדיניות של הגנה על יהודים מפני הגרמנים. הסיבות לכך היו התנגדות עקרונית לרצח יהודים, שמירה על יוקרה ומעמד בי' הכבושה, וההערכה הגוברת שהמלחמה נוטה לטובת בעלות-הברית. הגרמנים ובעלי-בריתם הקרואטים לחצו על האיטלקים למסור לידיהם את היהודים, אך נתקלו בסירוב עקשני. ואומנם, עד כניעת איטליה בספטמבר 1943 נהנו יהודי איזור הכיבוש האיטלקי מחסות השלטונות. ריכוז כול יהודי איזור החוף, כ-4,000 נפש, במחנה רב בקיץ 1943, הבטיח לאחר כניעת איטליה וכיבוש האי בידי הפרטיזנים את הצלתם. מספר הניצולים בידי האיטלקים מגיע לכ-5,000 נפש. עוד יהודים ניצלו על-ידי בריחה להונגריה, מציאת מקומות מחבוא בי' עצמה והצטרפות לפרטיזנים. כמה מאות יהודים שנישאו לנוצרים, או שעל-פי הקריטריונים של הגרמנים היו בני תערובת, לא נפגעו.

היהודים במאבק עם הגרמנים ומשתפי-הפעולה. ביולי 1941, עם פרוץ מרד הסרבים, החל המאבק עם הפולשים הגרמנים בי'. במהרה נטלו הקומוניסטים את רסן ההנהגה, ובארבע שנות המאבק הלכה תנועת ההתנגדות השמאלית (הפרטיזנים) וגדלה. באמצע 1943 הגיע מספר הלוחמים בשורותיה ליותר מ-200,000. בשיא המאבק לחמו בי' נגד הפרטיזנים 20 דיוויזיות גרמניות ונעזרו במשתפי-פעולה מקומיים בני כול הלאומים,

ביניהם דיוויזיית ס"ס, 'הנג'ר' שגויסה מקרב בני המיעוט המוסלמי בקרואטיה. לצד המאבק עם הגרמנים וכוחות כיבוש אחרים התנהלה ב' מלחמת אזרחים בין כוחות רבים ושונים. העיקריים בהם היו הפרטיזנים, בעלי האוריינטציה הקומוניסטית, שהתמידו במלחמה נגד הגרמנים: הצ'טניקים, קבוצות לוחמים סרבים בעלי אוריינטציה מלוכנית, שבמלחמתם בפרטיזנים הגיעו לידי שיתוף-פעולה עם האיטלקים והגרמנים; בקטגוריה של משתפי-פעולה נכללות קבוצות רבות ושונות, בהן גם יחידות של שודדים ופורקי-עול; האוסטטים; ואנשיו של הקוויסלינג הסרבי גנרל מילן נדיץ' ובעל-בריתו דימיטרי ליוטיץ', שלחמו בפרטיזנים לצד הגרמנים. הלחימה בגרמנים ומלחמת האזרחים, שהצטיינה באכזריות יתרה, הפילו חללים רבים מאוד. אבידות עמי י' במלחמת-העולם השנייה הגיעו לכ-1.5 מיליון נפש.

השתתפות היהודים בתנועת ההתנגדות בהנהגתו של יוסיפ ברוז טיטו היתה, יחסית, גדולה מאוד, וזאת למרות הקושי העצום ליהודים להגיע לאזורי הקרבות המרוחקים, ולמרות שעם תחילת המאבק בסתיו 1941 ועם התחזקות הפרטיזנים למן המחצית השנייה של 1942 כבר הושמדה רוב יהדות י'. ברשימה השמית של יהודים אשר שירתו בתנועת ההתנגדות מופיעים 4,572 שמות. מהם שירתו ביחידות קרביות כ-3,000, והשאר סופחו ליחידות עזר. מתוכם נפלו בקרב 1,318. 150 זכו בעיטור 'ראשוני הלוחמים' (Partizanska Spomenica, 1942), ועשרה זכו בעיטור הגבוה ביותר ב', 'גיבור לאומי' (Narodni Heroj Jugoslavije). יהודים לא מעטים הגיעו לדרגות פיקוד גבוהות ביותר, ובהם מי שהיה אחרי המלחמה מפקד צבא היבשה, גנרל וויה טודורוביץ', והאשה הראשונה שקיבלה דרגת גנרל ד"ר רוזה פאפו. יהודים מילאו תפקיד מרכזי בהקמת חיל הרפואה של הפרטיזנים, שבראשו עמד ד"ר הרברט קראוס, וכן בסיוע לבניית תשתית לוגיסטית בכול התחומים.

יחסה של הנהגת הפרטיזנים ליהודים היה אוהד ומסייע. הוראות מפורשות גרסו סיוע מיוחד ליהודים ומאמץ להצילם. גילויי אנטישמיות, שהופיעו פה ושם בשורות הפרטיזנים דוכאו בחומרה.

אחרי המלחמה שבו רבים מקרב 15,000 הניצולים היהודים לי', ואולם, כעבור שנים מועטות, לאחר הקמת מדינת ישראל וההיתר לעלייתם לארץ, הגיעו מרביתם לישראל. מספר יהודי י' כיום הוא כ-5,000. רובם מרוכזים בבלגרד, בזאגרב ובסריבו.